

Artikel

Van traditie naar immaterieel cultureel erfgoed

De toegevoegde waarde
van een erfgoedlabel

Omslag van Ekkel, J.
en J. van Zuthem (2023)
*Mut kunn'n: carbidschieten
en andere oudejaars-
tradities*. Zwolle:
Waanders

Irene Stengs

Met de ondertekening in 2012 van het UNESCO Verdrag inzake de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed verplichtte Nederland zich tot het instellen van een Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland. Sindsdien zijn vele voorgedragen tradities, waaronder carbid- en melkbusschieten en de paasvuurtraditie, door opname in de Inventaris erkend als Nederlands immaterieel erfgoed. Wat beweegt de hoeders van zo'n traditie om dit label te verwerven?

Op 1 december 2023 vond in Kampen het eerste Nationale Carbidcongres plaats, een congres 'gewijd aan de jarenlange traditie van het carbidschieten'. De directe aanleiding voor het initiatief was de bijschrijving van het melkbusschieten in Kampen in de Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland. 'Door UNESCO is, op initiatief van het Schuttersgilde, het carbidschieten sinds dit jaar aangemerkt als immaterieel erfgoed [...], een predicaat dat de impact op de geschiedenis en de lokale cultuur onderstreept'.¹ Het Kamper melkbusschieten onderscheidt zich van andere vormen van carbid-schieten, zoals in Drenthe (ook in de Inventaris opgenomen), waar de oorspronkelijke melkbusschietende tegenwoordig vervangen zijn door kunststofvoetballen, en waar, in principe, alleen buiten de bebouwde kom wordt geschoten.

De enthousiaste reacties van de schutters op het plaatsen van het Kamper melkbusschieten op de lijst van immaterieel erfgoed weerspiegelen de waarde die aan een dergelijke erkenning gehecht wordt. Niet voor niets spreekt de burgemeester van Kampen, Sander de Rouwe, in zijn voorwoord bij het op het congres gepresenteerde boek *Mut kunn'n: carbidschieten*

en andere oudejaarstradities over 'tot erfgoed verheven'.² Al was de erkenning niet op UNESCO maar slechts op nationaal niveau (zoals de meeste cultuuruitingen enkel op de nationale inventaris zijn bijgeschreven), toch heeft de Kamper variant dankzij het erfgoedlabel in de ogen van de liefhebbers aan status gewonnen.

Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland

Waarom wordt de immaterieel-erfgoedstatus zo belangrijk gevonden? Het verkennen van de vraag maakt het mogelijk iets te laten zien van de aannames die aan het proces van 'het verheffen' van cultuur tot immaterieel erfgoed ten grondslag liggen, evenals van kwesties die op de achtergrond spelen. Waar het gaat om culturele tradities in de regio komt een aantal van deze kwesties des te beter uit de verf.

Het denken over culturele tradities in termen van immaterieel erfgoed is zo vanzelfsprekend geworden dat het nauwelijks meer voorstelbaar is dat Nederland het UNESCO-verdrag inzake de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed (2003) pas in 2012 ondertekende. Hiermee verplichtte Nederland zich tot het instellen van de Inventaris Immaterieel

Opbouw van
het paasvuur
in Espelo, 2024.
Fotografie:
Stichting Paasvuur
Espelo

Erfgoed Nederland. Vanuit deze nationale inventaris kunnen tradities worden voorgedragen voor erkenning als UNESCO immaterieel erfgoed. Bij de Stichting Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) kunnen beoefenaars van een traditie deze aanmelden voor bijschrijving in de Inventaris, en beoordeelt een toetsingscommissie die vervolgens op een reeks van criteria.³

Maar waarom is het formele erfgoedlabel voor de liefhebbers van een bepaalde traditie, mensen die deze traditie dus met plezier beoefenen, soms zo belangrijk dat er vaak veel tijd en energie in wordt gestoken om deze te laten bijschrijven in de Inventaris? Het korte antwoord hierop is dat veel erfgoedinspanningen voortkomen uit een gevoel van ‘crisis’, samen te vatten als: de traditie staat onder druk en zal zonder deze erkenning verdwijnen of aan relevantie inboeten. Het ervaren gevoel van crisis is echter niet eenduidig

en hangt meestal samen met een complex van politiek-maatschappelijke ontwikkelingen waarin bestaande onrust en emoties rondom tegenstellingen als stad-platteland, Randstad-regio, en andere als ongelijkwaardig ervaren verhoudingen een rol spelen. Belangrijk hierbij is dat de op het eerste gezicht eenduidige notie ‘dit is de traditie die wij willen behouden’ in wezen fundamentele twistpunten kan omvatten. Hét voorbeeld van een traditie waarbij maatschappelijke tegenstellingen op een emotionele wijze samenkomen en die een geschiedenis heeft doorgemaakt van voordragen, bijschrijven in en weer uitschrijven uit de Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland, is het sinterklaasfeest.

Niets duidt erop dat het sinterklaasfeest aan het verdwijnen is: de intocht is al sinds decennia een welhaast nationale gebeurtenis, steeds meer mensen kijken naar het sinterklaasjournaal en op scholen en in gezinnen, zowel in de stad

Paasvuur in Espelo,
2024. Fotografie:
Stichting Paasvuur
Espelo

Veel erfgoed- inspanningen komen voort uit een gevoel van 'crisis'

als op het platteland, wordt het feest op allerlei manieren uitgebreid gevierd. Toch ervoeren de voordragers, de Stichting Sint & Pietengilde, een gevoel van crisis. Het ging hen om het waarborgen van Zwarte Piet als formeel erkend onderdeel van de sinterklaasviering, geformuleerd als 'het behoud van de duizenden jaren oude zwartschminktraditie'.⁴

Bijgeschreven in 2015, werd het sinterklaasfeest in 2022 weer van de lijst gehaald omdat het 'niet langer voldeed aan (de ethische uitgangspunten van) het internationale UNESCO-verdrag voor immaterieel erfgoed'.⁵ Als ondertekenaar van het UNESCO immaterieel erfgoedverdrag heeft Nederland de verplichting zich hieraan te houden. In het verdrag staat dat een ingeschreven erfgoed bevolkingsgroepen niet mag discrimineren en respectvol dient om te gaan met culturele diversiteit en etnische identiteit.

Met het uitschrijven van het sinterklaasfeest is het complex aan emoties die aan het indienen ten grondslag lagen echter niet verdwenen.⁶ Het geweld waarmee een groep mensen uit Staphorst tijdens de lokale sinterklaasintocht van 2022 demonstranten van Kick Out Zwarte Piet tegenhield laat zien dat sommigen bereid zijn om zeer ver te gaan in het verdedigen van ‘hun’ traditie. Een sentiment dat hierbij een belangrijke rol speelde is dat ‘ze’ in Staphorst ‘geen bemoeienis van buiten’ willen: ‘in Staphorst zijn de pieten zwart, punt!’⁷ Lokaal zelfbewustzijn wordt hier dus gekoppeld aan het recht om niet-Staphorstenaren die er anders over denken en komen demonstreren, te bedreigen.

Gereguleerde ongeregeldheden

Het KIEN omschrijft immaterieel erfgoed als ‘Cultuuruitingen die door erfgoed-gemeenschappen worden beleefd als erfgoed en hen een gevoel van identiteit en continuïteit geven. Dit immaterieel erfgoed wordt steeds opnieuw vormgegeven in samenhang met maatschappelijke veranderingen en in interactie met de sociale omgeving en van generatie op generatie doorgegeven’.⁸ De beoefenaars moeten hierbij zelf de inspanning verrichten om hun cultuuruiting als erfgoed erkend te krijgen, en zijn daarnaast ook zelf verantwoordelijk voor de ‘borging’ van de cultuuruiting: het zeker stellen van de overdracht van de traditie op

Lokaal zelfbewustzijn speelt een belangrijke rol

volgende generaties. Voordat een aanvraag wordt goedgekeurd moeten de indieners een plan van aanpak hebben opgesteld. Hiertoe moeten zij bij het KIEN de cursus ‘Bouwen aan een borgingsplan’ volgen.

Het is in dit verband relevant dat het voortbestaan van het Kamper melkbusschieten nooit onder druk heeft gestaan in die zin dat er geen enthousiaste beoefenaars meer zouden zijn. Wel is het zo dat lang niet iedereen in Kampen het melkbusschieten een warm hart toedraagt. Geluidsoverlast, stukgeschoten ruiten en verstoring van de openbare orde maken dat het melkbusschieten veel tegenstanders kent en een lange geschiedenis van handhaving. *Mut kunn’n* is vooral een gedetailleerd verslag van bijna een eeuw aan kat-en-muisspel tussen ‘schutters’ en de politie, en de onmogelijkheid om het schieten onder controle te brengen.

Het Schuttersgilde, de organisatie van Kamper carbidschietliefhebbers die de aanvraag indiende, laat op haar website weten: ‘Met de jaren steeg de populariteit van het melkbusschieten met als gevolg dat er in de jaren 70 problemen ontstonden met betrekking tot de veiligheid en openbare orde waarbij zelfs ME moest worden ingezet om de feestvierders in toom te houden. Mede hierdoor heeft de lokale overheid in de daaropvolgende jaren geprobeerd om het melkbusschieten op de “Kamper wijze” te doen ophouden. Als gevolg van het terugbrengen van het aantal locaties dreigde de veiligheid in het geding te komen en dreigde er sociale onrust te ontstaan.’ Het crisiselement schuilt dus in dit geval in het van hogerhand zoeken naar een evenwicht tussen verbieden en gedogen. Interessant genoeg biedt het ‘optillen’ van traditie naar erfgoed nieuwe mogelijkheden tot regulering en kanalisering, en daarmee tot het behoud van deze ‘wilde’ culturele traditie.

Hoewel het carbidschieten ongeveer een eeuw oud is, is het Schuttersgilde-Kampen pas in 2018 opgericht, en wel speciaal met het doel om de traditie als immaterieel erfgoed erkend te krijgen. Lokaal zelfbewustzijn speelt hier een belangrijke rol. Volgens burgemeester De Rouwe is er geen behoefte aan landelijke regels en wetgeving. ‘Dat maakt alles kapot en slaat altijd de plank mis (...). Je moet lokaal met elkaar om tafel met alle betrokken

partijen en het vasthouden en koesteren. Ik zou zeggen: Den Haag bemoei je er niet mee, in de regio doen we het goed, veilig en verantwoord. Dat kunnen we prima zelf regelen.⁹

Aan de waarde die immaterieel erfgoed zijn bijzondere status geeft, gaat een andere vanzelfsprekendheid vooraf: namelijk dat de betreffende culturele traditie behouden moet blijven omdat deze een maatschappelijke betekenis heeft. Deze kan bijvoorbeeld uitgedrukt worden in termen als ‘sociaal bindmiddel’ of ‘uitdrukking van de eigen, lokale identiteit’. De waarde van lokale identiteit wordt hierbij zelf ook als een vanzelfsprekende, morele meerwaarde gezien.

In een artikel uit 1993 over het achtereenvolgens verdwijnen en behouden van de paasvuurtraditie wijst Ton Dekker al op het belang van externe bevestiging van de waarde van het eigen culturele verleden¹⁰. Dekker: ‘De belangstelling van buitenstaanders verhoogt immers de status van het gebruik, maar ook van de organisatoren ervan (...) Externe belangstelling van toeristen, maar ook van de pers vormt, wat het paasvuur betreft, een stimulans om het in stand te houden’. Voor degenen die zich tegenwoordig voor het behoud van de paasvuurtraditie inzetten – deze staat immers door ‘bemoeienis van buitenaf’ (milieu- en andere regelgeving) onder druk – zal het argument van de waardering door buitenstaanders wat vreemd overkomen. In de loop van de 19de eeuw was de paasvuurtraditie echter bijna verdwenen, en het was vooral de combinatie van een toenemende belangstelling voor het eigen culturele verleden met het toenemende belang van toerisme voor lokale economieën dat ervoor heeft gezorgd dat het paasvuur in de jaren 1920 een comeback maakte. De inspanningen van lokale VVV’s om paasvuren als toeristische attracties in te zetten zijn hierbij een belangrijke factor geweest, evenals de introductie van het wedstrijdelement (‘paasbultcompetities’) om meer kijkers te trekken.

Sinds april 2017 staat het Paasvuur Espelo als immaterieel erfgoed bijgeschreven in de Inventaris. De website van de ‘Espelose Boakebouwers’ maakt vooral duidelijk hoezeer waardering en erkenning van buiten een rol

spelen bij de beleving van het eigene: niet alleen heeft ‘Espelo een vermelding in het *Guinness Book of World Records* door het bouwen van het grootste paasvuur ter wereld (...). Ook is het paasvuur in Espelo een officieel erkend immaterieel erfgoed’.¹¹ Het toekennen van de erfgoedstatus aan tradities, zo laat ook het Paasvuur Espelo zien, is een specifiek 21ste-eeuwse invulling van de algemene behoefte aan externe bevestiging van de inherente waarde van het cultureel eigene: een waardering die noodzakelijkerwijs samenhangt met regulering van het ongeregelde dat deze tradities juist mede kenmerkt. Op Eerste Paasdag 2024 zei de burgemeester van Espelo, bij ontsteking van de bult, trots te zijn op de bouwers van de boake, ‘het hoogtepunt van Nederland’, waarna hij de duizenden toeschouwers – in een kring op veilige afstand – uitnodigde te genieten van ‘dit prachtige culturele erfgoed’.¹² •

Noten

- www.brugnieuws.nl/nieuws/algemeen/294473/eerste-nationale-carbidcongres-in-kampen-7-fotos-
- Ekkel, J. en J. van Zutphen (2023) *Mut kunn'n: carbidschieten en andere oudejaarstradities*. Zwolle: Waanders.
- www.immaterieelerfgoed.nl/nl/procedure-sintenpietengilde.nl/vergeten-symboliek-binnen-maatschappelijke-debat/, zie ook: meertens.knaw.nl/archive/vragen-over-zwarte-piet/
- www.immaterieelerfgoed.nl/nl/statement-sinterklaasfeest
- Er is nog een ander sentiment dat regelmatig terugkomt als het gaat om de zorgen rondom het voortbestaan van het sinterklaasfeest: namelijk het gevoel dat de Kerstviering/de kerstman aan populariteit wint ten koste van die van de sinterklaasviering/Sinterklaas. Ook hier speelt een gevoel van crisis rondom de aantasting van de Nederlandse cultuur/identiteit een rol, maar is deze niet speciaal verbonden met ‘de regio’.
- Voor de in januari 2024 veroordeelde mannen werd een crowdfunding gestart, waar op het moment van schrijven dezes al ruim 18.000 van de benodigde 40.000 euro aan proces- en andere kosten binnengekomen zijn. www.doneeractie.nl/steun-veroordeelde-zwarte-pieten-staphorst/-87937; www.nrc.nl/nieuws/2024/02/21/al-ruim-tienduizend-euro-ingezameld-voor-belagers-van-kick-out-zwarte-piet-a4190872?l=1710678095; meppelercourant.nl/staphorst/Zwarte-Piet-is-in-Staphorst-weer-zwart-28001736.html
- www.immaterieelerfgoed.nl/nl/watimmaterieelerfgoed
- www.rtvost.nl/nieuws/2284158/burgemeester-kampen-den-haag-bemoei-je-er-niet-mee-melkbusschieten-doen-we-hier-veilig-en-goed
- Dekker, T. (1993) ‘Paasvuren: een veranderlijke traditie tussen toerisme en lokale identiteit’. In: *Volkskundig Bulletin*, jrg. 19, Nr. 1, 78-104.
- www.paasvuurespelo.nl/
- www.facebook.com/paasvuurespelo/videos/942535373842538.

Irene Stengs

is senior onderzoeker etnologie bij het Meertens Instituut en bijzonder hoogleraar Antropologie van ritueel en populaire cultuur aan de Vrije Universiteit Amsterdam